

Галина Гучко,

Львівський національний університет імені Івана Франка

РЕЛІГІЙНА ДУХОВНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ТВОРЧОСТІ ДІЯЧІВ ДОБИ РОМАНТИЗМУ

Проаналізовано діяльність представників періоду романтизму, зокрема М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, які у своїй творчості зверталися до релігійної духовності українців. Зосереджено увагу на людину, котра відповідальна перед Богом не тільки за себе, але й за свою родину, громаду, націю.

Ключові слова: релігійна духовність українців, кирило-мефодіївська традиція, романтизм, християнство.

Серед проблем, які становлять дослідницьке поле сучасної вітчизняної історії релігії, ця тема постає як безумовно актуальна. Це визначається насамперед тим інтересом, який викликають питання витоків та підґрунтя релігійної духовності українців у сучасної наукової громадськості.

Релігійна духовність українців – це сукупність загальних рис вияву їхньої релігійності, яка не ідентифікується з якоюсь конфесійною належністю і вираженістю, а виявляється у підсвідомій впевненості в існуванні чогось надприродного, абсолютного, у Божій присутності. Вона є кордоцентричною, оскільки пов'язана, перш за все, з емоційно-чуттєвим сприйняттям світу, виступає як форма емоційного ставлення людини до дійсності і Бога.

Філософське осмислення релігійної духовності українців містять роботи М. Костомарова, І. Франка, Д. Чижевського, Є. Маланюка, М. Драгоманова, М. Євшана.

Мета нашого дослідження – проаналізувати релігійну духовність українців, яка проявляється у ставленні до світу, зв'язків з ним через систему поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра у Бога.

Історик М. Максимович на основі філософії романтизму визначив, що центральне місце у релігійній духовності українців посідає православна віра та відповідні їй моральні й соціальні цінності та способи організації суспільного життя. Однак він не заперечував важливості давнього, язичницького періоду релігійного життя Русі для дослідження історії духовності народу, його поезії й культури. Відмінність між християнським та дохристиянським духовним світами втілюється у протиставленні постатей св. киево-печерських отців та князів і способу життя князівського двору, у протилежності символів аскези й бенкету. Через повагу до аскетичного способу життя, зречення від світу як ознаки святості та мудрості служителів Божих, їхньої причетності до вищого сутнісного смислу людського буття християнство входить у свідомість і народу, і влади.

На період романтизму в Україні, як відомо, припадає створення Кирило-Мефодіївського товариства, яке, за твердженням Є. Маланюка, “оформлюється [...] не як політична організація, але як скупчений в столиці країни зародок духовно-національного проводу”¹. Саме в ідейній програмі товариства, як слушно зауважив Д. Чижевський, синтезовано християнство й романтичний націоналізм².

Зазначимо, що завдяки Кирило-Мефодіївському братству в Україні ожи- ває традиція, яку започаткували слов'янські апостоли. Ідеологія товариства – це своєрідний синтез, злиття особливостей кирило-мефодіївської традиції, мотивів національно-політичного характеру і релігійного елемента, причому в специфічних формах східного слов'янства, що надає ідеології есхатоло- гічного відтінку. “Християнство братчиків було своєрідним. Гострі почуття національної проблеми, проблем соціальних приводили їх до шукання в християнстві відповіді”³.

Символом Кирило-Мефодіївського братства було обрано золотий пер- стень з іменами Кирила і Мефодія та печатку з карбованим євангельським висловом: “І уразумієте істину, й істина освободить вас”⁴. Вислів підкреслю- вав винятково мирні, культурно-освітні засоби досягнення мети. За слова- ми І. Франка, “київський кружок українофілів 1846–1847 років був наскрізь релігійний, тому що товариші читали і глибоко поважали письмо святе”⁵. Водночас П. Куліш у листі до М. Костомарова (червень 1846 р.) наголошує: “Християнство не повинно охолоджувати наше стремління до розвитку сво- їх родових початків, адже без причини кинуте в землю зерно і пустило вже глибоко корінь. Втрата нашої мови і звичаїв є найгірше, що може статися, а ви говорите, що лише ми б були добрими християнами. Не забувайте, що наш українець (простий) до того часу і християнин, поки всі його звичаї і ві- рування при ньому”⁶.

Учасники товариства намагалися методом мирної пропаганди, переко- наннями, розповсюдженням освіти побороти політичне і соціальне зло, яке тоді панувало в Україні. Про це пише М. Драгоманов: “І стали вони (брат- чики. – Г. Г.) на такій думці, що не на дипломатію треба слов'янам упова- ти; що до сього діла треба нових людей і сили нової, а тією силою повинна бути чистота серця, праведна освіта, свобода простого люду і християнська самопожертва”⁷.

Український історик І. Крип'якевич пише, що братчики, “ставши на яс- ній християнській основі, проголосили повну віротерпимість християнських віросповідань і під кличем Христової науки задумували працювати на полі народної освіти, бо в заповідях Христа бачили найбільшу надію на моральне відродження людства”⁸. Таке моральне відродження пов'язувалося виключ- но з релігією, з Христом. “...християнська релігія й український патріотизм єднали всіх членів Братства імені св. Кирила і Мефодія”⁹.

М. Костомаров, П. Куліш та Т. Шевченко, які склали осердя Кирило- Мефодіївського братства, відіграли у національному відродженні України найбільшу роль. Їх об'єднала християнська релігія як спільність філософсько- світоглядних засад, а також зусилля, спрямовані на відтворення месіансь- кого образу України та українського народу, усвідомлення його місця у сві- ті, особливостей, що визначають специфіку українського народного духу з-поміж інших народів. Ці ідеї стали пріоритетними в розвитку духовної культури України впродовж усього XIX й початку XX ст.

Красномовним є головний програмний ідеологічний документ товариства – “Книги буття українського народу”, підготовлений М. Костомаровим. Друга назва твору – “Закон божий”, отже, це своєрідне Євангеліє, накреслений Гос-

подом шлях людству до спасіння через любов до єдиного Бога, який є поряд із людиною. Коли ж людина відходить від Бога, то настає зло і нещастя у світі. Але Бог милостивий. У момент найбільшого падіння роду людського він дає початок його відродження, посилаючи на землю Христа, земне життя якого є поворотним пунктом в історії людства: “Змилювався Господь, Отець небесний, над родом чоловічим і послав на землю Сина свого, щоб показати людям Бога, Царя і Пана. І прийшов Син Божий на землю, щоб відкрити людям істину, щоб тая істина свободила род чоловічий”¹⁰. У “Книзі буття” христологічні формули перенесені на долю України. Слов’яни зображаються спадкоємцями скарбу Божого, залишеного Христом. Відродження України, її воскресіння – в майбутньому: “Лежить в могилі Україна... Голос її, що звав всю Слов’янщину на свободу і братство, розійшовся по світу слов’янському”¹¹.

М. Костомаров звертає увагу на те, що українцям притаманний сердечний порив до духовного, незнаного, таємничого і радісного світу, глибока релігійність. “Україна [...] держалась закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши в Україну, дивувався, що ні в одній стороні на світі так щиро не моляться Богу”¹².

Подібне до Христового, воскресіння нашої Батьківщини описувалося у псевдобіблійному стилі: “І зруйнували Україну. Але то лише здавалося [...], бо голос України не змовк. Встане Україна зі своєї могили і знову озветься до всіх братів своїх Слов’ян, і почують крик її, і встане Слов’янщина”¹³. Таке месіанське бачення майбутнього України М. Костомаровим.

Аналізуючи релігійні джерела світогляду кирило-мефодіївців, Д. Чижевський стверджує, що вони “з’ясовують [...] три найбільші сутні риси “Книг буття” – есхатологічний настрої, яким вони овіяні, їх релігійну філософію історії, в якій центром є земне життя Христа, нарешті образ нації, як духовної єдності, шлях якої (той самий, що і окремої людини) – наслідування Христу”. Цими релігійними моментами, – продовжує свою думку Д. Чижевський, – пронизані політичні і соціальні ідеї “Книг” – ідея рівності, ідея українського визволення, слов’янофільство¹⁴.

У філософській праці “Дві руські народності” М. Костомаров через розкриття українського народного характеру прагне прищепити свідомості українського народу ідею власної самоцінності. Порівнюючи ментальність двох східнослов’янських народів (росіян і українців) він демонструє історично зумовлені відмінності. Серед них: 1) панування загального (Бог і цар) над особистістю у росіян; в українців окрема людина становить більшу цінність, ніж загал; 2) для росіян характерні “нетерпимість до чужих вір, презирство до чужих народів, погорда думка про себе”; українці ж поважають і чужу мову, не цураються людей з іншим обличчям, з іншими звичаями – в Україні панував “дух терпимости”, неприязнь до інших народів вибухала “лише тоді, коли українці помічали, що чужинці ображали його (народу. – Г. Г.) власні святощі”; 3) росіяни – “нарід матеріалістичний”, українці ж здатні до фантазії, до одухотворення всього світу; 4) росіяни мало люблять природу, мають навіть якусь “холодність до краси природи”, а українці – навпаки, тому “українська поезія нерозривна від природи, вона оживлює її”, в ній “усе дихає, мислить, почуває разом з людиною, усе одзивається до неї чарівним голосом то участи, то

надії, то осуду”; 5) так само і любов до жінки – матеріальна у росіян, духовна – в українців; 6) у релігії – у росіян увага та інтерес звернені на зовнішність, форму, на “букву”, в українців, натомість, “неможливо, щоб повстав якийсь розкол з-за букви, їх ставлення до Бога є внутрішнім, таємним, а обряди, формули їх не цікавлять”; 7) у суспільному житті у росіян панує “стремління до тісного сполучення частин, знищення особистих побудів під владою загальних, нерушима законність загальної волі і придавлення особистої волі, а для українців такий порядок є тяжким і неприємним, вони надають перевагу “особистій свободі”, добровільному об’єднанню”¹⁵.

Романтично-християнське бачення національної історії та її перспективи – досягнення ідеалу, який поряд із християнською утопією включав демократичний і конституційний реформізм; теми присутності та місії України містилися у собі також етичні уявлення, засновані на принципах християнської моралі. Цей компонент найбільш ґрунтовно репрезентований у філософських поглядах П. Куліша.

За твердженням В. Щурата, наскрізною ниткою, яка поєднує всі періоди та особливості еволюції світогляду Куліша, став євангельський принцип любові та принцип інтелектуальної любові до Бога, запозичений з “Етики” Б. Спінози. Поклавши ці засади в основу релігійної духовності українців, “без огляду на національні і релігійні різниці, Куліш завше виявляв симпатії до тих, хто, на його думку, був подвижником культурного розвитку людства за єдиним світовим законом, за принципом любові”¹⁶, виступаючи проти носіїв ненависті, прихильників руїни й анархії.

Правителям тільки здається, вважає П. Куліш, що вони ведуть народи до визначеної мети: насправді історія народів підкоряється природному закону, закладеному Богом. Брутальне вторгнення у світ народної душі розбурхує начало: на історичній сцені тоді з’являється людина, пограбована у своїй духовній сутності, яка прагне помститися за знівечені моральні основи власного життя. Повсталому рабові перемога не дає радості, бо її єдиний результат – нищення, руйнування.

Романтичне мислення описувало історію та духовний світ передусім в образах і поняттях синтетичних – як творення чи руйнування засад народного життя, етносу, яке воно ідеалізувало, усвідомлюючи його не стільки предметом аналітичного дослідження, скільки середовищем збереження й переживання духовних вартостей, виразником яких є “письменник”, “поет”, котрий не відокремлений від буття нації і котрий виступає не лише дослідником, а й речником її самоусвідомлення. Відповідно й П. Куліш, ідеалізуючи традиційні громадські порядки українського суспільства, наголошуючи на їхній несумісності з церковною чи державною ієрархіями, знаходить у цих традиціях втілення християнської моралі.

Особливу увагу приділяв П. Куліш рідній мові. Цим великою мірою зумовлена його справді титанічна праця над перекладом Біблії живою українською мовою – небуденний факт духовного життя нації. Усвідомлена потреба мати Святе Письмо народною мовою у кризовий період розвитку засвідчує важливий етап національно-культурного піднесення. Саме рідне слово, на думку письменника, повернуло нам повагу інших народів, заклало підвалини

під наше життя та історію. Бажання “дійти до найширших мас українським словом” було рушійною силою в роботі П. Куліша над перекладом Біблії. Перекладання істотно вплинуло на оригінальну творчість письменника, передусім збагативши її філософською глибиною.

Згідно з цим українським інтелектуалом, шлях до національного самовиявлення і самопізнання пролягає через слово, у якому він убачав “велику живлячу силу, здатну зростити могутнє дерево української культури”¹⁷.

Слово для П. Куліша набуває значення не тільки культурологічного чинника, але й сакрального визначення та втілення. У слові, на переконання письменника, закодована “Божа правда”, “Глас Божий”. Не забуваймо, що ще на початку своєї культурологічної діяльності цей член Кирило-Мефодіївського товариства “рішуче зв’язав українську національність з християнством”. З цього приводу він зауважував М. Костомарову, що “втрата нашої мови і звичаїв – це найгірше, що може трапитися. Не забуваймо, що наш українець лише до тих пір і християнин, доки всі його звичаї і вірування при ньому”¹⁸. Це дає підстави стверджувати, що український народ – глибоко релігійний у якнайширшому розумінні цього слова. Він берегтиме релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність. П. Куліш залишився послідовником романтично-християнської інтерпретації релігійної духовності українців.

Серед київських інтелектуалів, які об’єдналися у Кирило-Мефодіївському товаристві, особливе місце посідав Тарас Шевченко, палкий прихильник національної ідеї, національного визволення українського народу, “по плоті і духу рідний брат нашого безталанного народу”¹⁹.

Саме з національного середовища Т. Шевченко увібрив у свою душу специфічні прикмети київського християнства, яке було власним, українським, синтезом східного (візантійського) та західного (латинського) обрядів на базі передхристиянської слов’янської культури.

Київське християнство ще від часів митрополита Іларіона і печерських подвижників віри відзначалося чистим, погідним українським патріотизмом. Боротися за Україну у свідомості народної маси означало боротися за Христову віру, а церква вважалася і храмом Божим, і національною святинєю. Такий погляд Тарас Шевченко перейняв від свого оточення ще з дитинства, такий погляд наскрізь проймає всю творчість поета, такий погляд висловив він і в одному офіційному клопотанні наприкінці 1844 р. Кобзар писав, що в Україні “збереглися до цього часу численні сліди вікових потрясінь, які колись цей край переніс у безперервній боротьбі за віру і незалежність із іноплемінними хижими сусідами”²⁰.

Київське християнство утверджувало переконання, що людина відповідальна перед Богом не тільки за себе особисто, але й за свою родину, за свою громаду, за свою націю. І така суспільно активна світоглядна настанова, зафіксована в українському фольклорі, в українському звичаєвому праві, в українських обрядах і традиціях, теж була засвоєна Т. Шевченком ще в молодому віці. Якщо мірою християнськості людини є те, скільки вона зробила добра для своїх ближніх, то без добрих вчинків людина не має права називатися християнином. “Віра без діл є мертвою”, – записав поет у своєму “Щоденнику”, стисло виклавши думку із Соборного листа апостола Якова²¹.

Як спадкоємець і поборник київського християнства, Т. Шевченко застерігав українців, які опинилися на роздоріжжі історичного вибору, і подібно як і його сучасник – галицький публіцист, греко-католицький священник Й. Лозинський, грозив Господньою карою за зречення від Матері-України:

*...Хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.
(“І мертвим, і живим...”, 1845 р.)²².*

Християнський патріотизм геніального поета, виплеканий у лоні українського народу, у родині, члени якої уславилися участю у визвольних змаганнях і ревністю у врівизнанні, виявлявся у розвиненому почутті людської гідності, почутті, що підносить людську гідність не лише українця, а й представника будь-якої іншої національності. Ще у ранньому віці акумулювавши у своїй свідомості засади київського християнства, Тарас Шевченко не з раціонального політичного розрахунку, а за голосом щирого українського серця висловлював співчуття і солідарність із людьми доброї волі, надто зпокривдженими – і не тільки українцями, а й молдаванами і фінами, ляхами і москалями, народами Кавказу та Середньої Азії. Християнська засада любити ближнього у Тараса Шевченка долала національні й віросповідні бар'єри. Хоч якими нерівними, часто дуже сумними були відносини між українцями та євреями, але перебування євреїв упродовж кількох століть на українській землі поміж українцями чимось-таки ушляхетнювало і тих, і тих: не успадкував Т. Шевченко зі свого середовища сліпої озлобленості, а успадкував людяність і толерантність²³.

Коли в кінці 1858 р. у редактованому В. Золотовим часописі “Іллюстрації”, що виходив у Петербурзі, було опубліковано антиєврейський опус, Т. Шевченко разом із М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Номисом (справжнє прізвище – Симонов) і Марком Вовчком підписав рішучий протест проти цькування євреїв як нації²⁴.

Український християнський патріотизм визнає братами у Христі людей усіх національностей, а звідси – визнання прав української людини тією ж мірою, що й людини іншої національності, відкидання національної погорди та зневаги до інших націй.

Київське християнство залишило виразний слід на українському національному характері. Це виявляється, зокрема, в родинно-побутовій етиці та в етиці інтимних стосунків. Загальна повага до жінки, особлива шана материнства й опоетизування дівочтва – це те, що “втішно вирізняє українську націю поміж сусідами”²⁵.

З іншого боку, сформовані в душі київського християнства люди переконані, що вчинити наругу над жінкою, дівчиною, знеславити її – це заподіяти найогидніший злочин, у зіткненні з яким людське милосердя німіє. Чи треба доводити, що, успадкувавши такі погляди, Т. Шевченко гідно розвинув їх у численних тво-

рах і створив галерею Катерин, Оксан, Мар'ян, Лілей? “Серед усіх наших письменників мало знайдеться таких, як Шевченко, у їх відношенні до української жінки. Він так знав і розумів душу жінчини взагалі й української зокрема, так журився її долею, болів її болями, такою ніжною любов'ю оточував своїх сестер, що навіть наші письменниці, як Марко Вовчок, Ольга Кобилянська (не говорячи вже про Лесю Українку) не можуть у тім напрямі йому дорівняти”²⁶.

Ставлення Т. Шевченка до релігії є типово романтичним. Він виступав проти надуживання релігією у політичних цілях, проти релігійних війн, кровопролиття в ім'я релігійних пристрастей. Християнство для Шевченка мало сенс як засіб боротьби за свободу людини, її щастя. Тому, критикуючи все те, що затьмарює вічний, святий, справжній зміст віри, він постійно цікавився релігійною проблематикою, перечитував Біблію, часто цитував її, називав “єдиною відрадою”. Справжньою вірою вважав народну, яка, зберігаючись у національних звичаях, обрядах, душі простого народу, вимагає встановлення безпосереднього зв'язку між Богом і людиною, без усіляких посередників та інших об'єктів поклоніння. За давніми традиціями ідеалізував Богоматір, антропологізував Христа, цінував у ньому найкращі людські риси – високе, святе, правдиве. Для Шевченка Ісус Христос поставав захисником гноблених, виразником їхніх надій, прагнень²⁷.

Однак ставлення Т. Шевченка до Бога, релігійної моралі, як і розуміння української національної ідеї, не цілком збігається зі світоглядом братчиків, – Кобзар поряд з ними виглядає більш радикальним, бунтарем. Єдине, що об'єднує М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка, – пробудження власної самосвідомості та релігійна духовність українців, яка пов'язана з емоційно-чуттєвим сприйняттям світу та Божої всеприсутності.

- 1 Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: Обереги, 1992. – С. 40.
- 2 Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. – Мюнхен, 1983. – С. 118.
- 3 Там само. – С. 111.
- 4 Федченко П. М. Тарас Григорович Шевченко. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 134.
- 5 Франко І. Хуторна поезія Куліша // Твори: У 20 т. – К., Держ. вид-во худ. літ., 1956. – Т. 17. – С. 181.
- 6 Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – С. 267.
- 7 Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Драгоманов М. П. Вибране. – К., 1991. – С. 345.
- 8 Крип'якевич І. Історія української культури. – К.: Либідь, 2000. – С. 317.
- 9 Завадка Б. Серце чистее подай. – Львів: Фенікс Лтд., 1993. – С. 35.
- 10 Кирило-Мефодіївське товариство... – Т. 1. – С. 263.
- 11 Там само. – С. 267.
- 12 Там само. – С. 265.
- 13 Там само. – С. 268.
- 14 Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. – Мюнхен, 1983. – С.

- 151.
- 15 Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії. – К.: Україна, 2000. – С. 218.
- 16 Щурат В. Філософська основа творчості П. Куліша // Хроніка 2000. – Вип. 39/40. – С. 48.
- 17 Хата. – 1860. – С. 21.
- 18 Кирило-Мефодіївське товариство... – Т. 1. – С. 265.
- 19 Шевченко Т. Листи. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1963. – Т. 3. – С. 376.
- 20 Там само. – С. 234.
- 21 Там само. – С. 323.
- 22 Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1987. – С. 334–335.
- 23 Завадка Б. Серце чистее подай. – С. 24.
- 24 Там само. – С. 24.
- 25 Там само. – С. 25.
- 26 Там само. – С. 25.
- 27 Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах. – К.: Либідь, 1997. – С. 305.

SUMMARY

Halina Huchko

RELIGIOUS SPIRITUALITY OF UKRAINIANS IN LITERARY WORK OF ART FIGURES OF THE ROMANTIC PERIOD

Activity of the representatives of the Romantic period is analyzed, including M. Kostomarov, P. Kulish, T. Shevchenko, who appealed in their work to Ukrainian religious spirituality. Attention is paid to the person who is responsible to God not only for themselves, but also for their family, community, nation.

Key words: religious spirituality of ukrainians, Cyril and Methodius tradition, Romanticism, christianity.

Олександр Музичко,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

ОДЕСЬКИЙ РЕЛІГІЄЗНАВЕЦЬ К.В. ФЛОРОВСЬКА В НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНОМУ ЖИТТІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ХХ ст.

Уперше в історіографії комплексно досліджено життєвий шлях та наукову діяльність К.В. Флоровської (1883-1965) – одеського релігієзнавця, спеціаліста з історії західноєвропейських середньовічних католицьких релігійних союзів та орденів.